

ÇANAKKALE SAVAŞLARINDA COĞRAFYANIN ETKİSİ

Prof. Dr. Rüştü ILGAR*

ÖZET

Coğrafya ile savaşlar arasında çok sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Tarihi süreçte coğrafim yapı sıklıkla savaşların güçlük derecesi ve fetihlerle ilişkilendirilmiştir. Savaşlar sırasında coğrafi faktörler kimi zaman taraflara engelleyici olurken, kimi zaman da kolaylaştırıcı birer etken olmuştur. Coğrafi mekânın sahip olduğu özellikler yani “jeopolitik unsurlar” yeryüzünde savaşların dağılımında önemli etkilere sahip olmuştur. Coğrafi faktörlerin önemini bilmek, savaş yerinin coğrafyasına uygun taktikler uygulamak her zaman bir avantaj olmuştur.

Çanakkale Savaş alanlarının coğrafyası yani yeryüzü şekilleri, iklimi, bitki örtüsü, eğimi, akarsu ağı şebekesi, toprak yapısı, deniz akıntıları vb. savaşın oluşum ve gelişiminde çok etkili olmuştur. Çanakkale Savaşları'nda dünyanın en büyük askeri birlikliklerine güçlükler oluşturmuş, Türk'lerinse coğrafyayı iyi bilmeleri ve hâkim olması, genellikle coğrafi faktörlerden yararlanarak başarılı stratejiler geliştirmelerine ve savaşın gidişatını değiştirmelerine kolaylık sağlamıştır. Coğrafya bilgi desteği ile uygulanan stratejiler, Türk azmi ve kararlılığı ile birleşince savaşın gidişatını değiştirmiştir. Sonuç olarak İtilaf Devletleri her anlamda daha üstün olduğu bu savaşı jeostratejik acizlik ve coğrafyayı yeterince bilmediklerinden dolayı kaybetmek zorunda kalmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale Savaşları, coğrafya, coğrafi faktörler, jeostrateji.

THE INFLUENCE OF GEOGRAPHY ON THE GALLIPOLI WARS

ABSTRACT

There is a close relationship between geography and warfare. Throughout history, geographical features have often been associated with the difficulty of battles and conquests. Geographical factors have sometimes acted as obstacles and at other times facilitated warfare. The characteristics of the geographical space, known as 'geopolitical factors', have played a significant role in the distribution of conflicts on Earth. Understanding the importance of geographical factors and implementing tactics suitable for the geography of the battlefield has always been an advantage. The geography of the Gallipoli War, including landforms, climate, vegetation, terrain, river networks, soil structure, sea currents, and more, had a profound impact on the formation and development of the conflict. The Gallipoli War posed challenges to some of the world's largest military alliances, while the Turks' knowledge and control of the geography often allowed them to develop successful strategies, taking advantage of geographical factors to change the course of the war. Strategies applied with geographical knowledge, combined with Turkish determination and perseverance, altered the course of the conflict. As a result, the Allied Powers, despite being superior in many aspects, had to lose this war due to their geopolitical ineptitude and insufficient understanding of geography.

Keywords: Gallipoli Wars, geography, geographical factors, geostrategy.

1. GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşının genel askeri durumu içerisinde Çanakkale Boğazı, İtilaf Devletleri için stratejik açıdan önemli bir odak noktasındadır. Çünkü Çanakkale Boğazı'nın ele geçirilmesiyle Osmanlı başkentini tehdit edecekler, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaştan çekilmesini sağlayacaklardır. Almanların Ortadoğu'ya ilerlemesine engel olacaklar ve insan kaynakları bakımından zengin fakat silah ve malzeme bakımından zayıf olan müttefikleri Rusya'ya deniz yoluyla yardım götüreceklendir (Çeliker, 1988). Bu anlamda Çanakkale Boğazı daha da önemli hale gelmiş ve bunun sonucunda Çanakkale'ye yönelik bir deniz harekâtı ile çıkarma hareketinin yapılması zorunlu hale gelmiştir.

* Prof.Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Coğrafya Eğitimi Anabilimdalı, ilar@mail.com, ORCID NO: 0000-0002-4981-7324

Bazı coğrafyalar savaşlar için avantajlı, bazı coğrafyalar ise dezavantajlıdır. Dolayısıyla Coğrafya ile savaşlar arasında çok sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Geçmişte bazı coğrafyalar, savaşlarla ve fetihlerle ilişkilendirilmiştir. Yine bilim insanları Coğrafyayı, "askerlerin ihtiyacını karşılayan bilim" olarak bile görmüşlerdir (Akengin, 2015. Strabo'nun da "coğrafyanın büyük bir kısmı olarak devletlerin ihtiyaçlarına hizmet eder... tümüyle coğrafyanın askeri faaliyetler üzerinde doğrudan büyük bir etkisi vardır." (Özgüç ve Tümertekin, 2000), ifadelerinde bulunması coğrafyanın savaş ve fetihle ilişkilendirildiği görüşünü desteklemektedir (Özgen, 2010).

Yeryüzündeki herhangi bir yerin savaşlara neden olması için o yerin jeopolitik açıdan önemli bir yer olması gerekmektedir. Jeopolitik bilindiği gibi İsveçli politikacı Rudolf Kjellen'in literatüre kazandırmış ve Fredrich Ratzel ile birlikte Alman jeopolitik okulunu açmışlardır. Dünya politikasını coğrafya koşulları-na göre ayarlamayı hedef tutan bilim dalıdır. Siyasi coğrafyanın bir bilim dalı olan jeopolitik siyasi coğrafyanın ülkeler üzerindeki avantajları ve dezavantajları inceler. Aynı zamanda ülkelerin uluslararası siyasetini planlaması açısından son derece önemlidir (Atalay, 2022). Bir ülkenin kapladığı alan, fiziki yapısı, lokasyonu, denizlerle olan bağlantısı, kıyı çizgileri ve merkezi konumda olması aklımıza gelmelidir (Sevgi, 1988). Burada lokasyon ön plana çıkmaktadır. Lokasyon ise mekânsal dokuyu anlamak, inceleme konusu olan olayın dağılımını anlamlandırmak ve yorumlayabilmek için gereklidir (Akengin, 2015). Tarih içerisinde boğazlar çoğu kez hem diplomatik çekişmelere hem de kendi ülkelerinden uzakta, başka alanlarda savaşılmasına sebep olmuştur. Jeostratejik öneme sahip olan boğazlar, herhangi bir noktadaki hedefleri gerçekleştirebilmek için ya da düşmanı anlamaya mecbur bırakacak kadar önemli bir lokasyona sahiptir (Hearnshaw, 1923). Dünya üzerinde bu özelliğe sahip çok sayıda yer bulunmaktadır. Fiziki coğrafyanın siyasi coğrafya üzerindeki etkisini gösterme açısından Panama Kanalı, Süveyş Kanalı, Cebelitarık, İstanbul ve Çanakkale Boğazları örneklendirilebilir (Akengin, 2015).

Fiziki coğrafya özelliklerinin savaşlar ile ilişkisi önemlidir. Yeryüzü şekilleri savaşlar üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Engebeli yeryüzü şekilleri, dağlık alanlar, tepeler, sırtlar, sarp ve derin vadiler, nehirler doğal savunma hatlarını oluşturmaktadır. Harekât düzenlenecek ülkenin yeryüzü şekillerinin dağlık ve engebeli olması, harekâtı zorlaştırmaktadır. Dik vadiler, çevresine göre çukurda kalan alanlar, kolay girilip çıkması zor olan araziler, yüksek dağlar ve bu dağlar arasındaki dar geçitler, bataklıklar ve yürümesi zor olan engebeli arazilerden uzak durmak ordular için daha yararlıdır. Bu özelliklere sahip arazilerin gerisinde bekleyip, zorlu coğrafi koşullarla mücadele etmeyi düşmana bırakmak ve bu alanları belirli aralıklarla gözetim altında tutmak son derece akıllıca bir coğrafi stratejidir. Savunma konusunda avantajlı olan dağlar düşman ordusunun geçişine imkân vermediği gibi orduyu belirli güzergahı kullanmaya mecbur eder. Bu ülkelerde belirli geçitleri kullanmak zorunludur ve bu geçitler her zaman bir ordunun sığabileceği büyüklükte değildir. Diğer yandan savunan tarafın zafere ulaşmak için sadece bu geçitleri tutması yeterlidir. Bunun yanında anakaya yapısı savunma ve saldırı amaçlı siperler oluşturulurken ön plan çıkmaktadır. Savaş meydanlarında düşman askerinin hareketlerini gözlemleyecek yapıya uygun toprak zeminler kazılarak siperler oluşturulurken toprak yapısının uygun olduğu yerler kazılarak, uygun olmadığı kayalık zeminlerde ise taşların belirli hatlar boyunca dizilerek duvarlar oluşturularak savunma sistemleri yapılır (Duman, 2019). Dağlar tarafından oluşturulan doğal savunma hatlarının avantajdan çok dezavantaj yarattığı durumlar da olabilir. Saldırı altındaki bir ülkenin ordusu, bu dağların sağladığı korumaya dayanarak kuvvetlerini belirli geçitlere yönlendirirse ve savunma tahkimatlarının hepsini bu noktalarda yaparsa, düşman ordusunun bu durumu avantaja çevirme ihtimali vardır (Clausewitz, 1997).

Jeomorfolojik yapı bilindiği gibi karalar üzerinde ve denizaltında yer kabuğunun yüzeyinde görülen şekiller, onların oluşum ve gelişim süreçleridir. Fiziksel coğrafik yer şekilleri iklim, sular ve doğal canlılarla birlikte değerlendirilen, yerkürenin cansız elemanlarından biridir. Jeomorfolojik unsurlar eğim, yükselti, yeryüzünün tüm şekilleri yaşama dair üretim, tüketim, dağıtım, güncel yaşam ve insanların hayatını sürdürebilmesi için gerekli tüm faaliyetleri etkiler. Jeomorfolojik özelliklerin savaşlar üzerindeki etkisi açık bir şekilde çıkarma hareketlerinde gözlemlenir. Çıkarma hareketinde, çıkarma yapılacak kıyıların çok sayıdaki

askerin ve aracın mevzilenebileceği büyüklükte olması gerekir. Kısa bir kıyı şeridi, dar kumsallar, falezler ile kıyı akıntılarının ve gelgitin yüksek olduğu kıyıları çıkarma yapmak için uygun yerler değildir. Kıyının jeomorfolojik yapısı baz alınarak Çanakkale Seddülbahir’de yarımadaının güneybatısındaki beş kumsala çıkarma yapılması planlanmış ve bu kumsallar S, V, W, X ve Y harfleri ile adlandırılmıştır. (Barlet, 2005:30). En az jeomorfolojik özellikler kadar hidrografik özelliklerin de savaşlarla arasında yoğun bir ilişki vardır. Deniz, okyanus ve akarsular doğal savunma unsurları olarak kabul edilebilir. Bu açıdan tarih boyunca nehir kenarları doğal koruyucular olmuşlardır. Denizi veya nehri geçerek taarruz yapmak, saldıran taraf için oldukça zor bir süreçtir. Kara savaşlarında saldıran ordunun en savunmasız olduğu an, askerlerin suyun içinde olduğu andır. Su ile temas eden ordunun hareket hızı düşer, askerler ıslanan ekipmanlardan dolayı savaşa ve karşı koyma güçlerini kaybederler ve sonuçta savunmasız kalırlar. Üstelik beklenmedik bir durum karşısında geri çekilmek de oldukça zordur. Çok fazla kayıp verirler. Dip akıntıları, kıyı akıntıları, okyanus akıntıları da hem deniz savaşlarını hem de çıkarma hareketlerini etkiler. Deniz savaşlarında şiddetli akıntının olduğu yerlerde gemiler manevra yapmakta, hareket etmekte ve sabit kalmakta zorlanırlar. Aynı zamanda hedef almak ve isabetli atış yapmak da zorlaşır. Çıkarma hareketlerinde ise akıntılar birlikleri sürükleyerek belirlenen noktadan farklı bir yere çıkmalarına ya da karaya hiç ayak basamamalarına neden olur.

İklim özellikleri ve hava durumu, savaşları en çok etkileyen faktörlerin başında gelir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de kurmaylar harekât planlarını hazırlarken iklim özelliklerini de göz önünde bulundururlar. Saldırının ne zaman yapılacağı, hangi güzergahların kullanılacağı, hangi ekipmanların gerekli olduğu, savaşın süresi, ordunun her türlü ihtiyacının temin edilmesi iklim özellikleri ve hava koşullarına bağlıdır. Soğuk ve yağışlı havada ordunun bir yerden başka bir yere intikal etmesi zorlaşacak ve intikal süresi de uzayacaktır. Soğuk ve yağışlı havalarda askerler görmekte, yürümekte zorlanırlar. Yağışlı, sisli, puslu ve rüzgârlı havalarda menzilli saldırı yapmak zorlaşır. Örneğin Beşige harekâtında karaya kuvvet çıkarılması hava şartları ve sis nedeniyle mümkün olmamıştır (Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1993).

Bitki örtüsünün de savaşlar üzerinde etkisi vardır. Sık orman örtüsü içerisinde yol almak oldukça zor, yavaş ve tehlikelidir. Ormanlar, diğer herhangi bir yerde meydana gelen savaşlarda uygulanan yöntemlerden çok daha farklı savaş yöntemlerinin uygulanması gereken yerlerdir. Pek çok savaş alanında uygulanan ortak özellikler, ormanlarda geçerliliğini yitirir. Hem eski çağlarda hem de günümüzde ormanlar, çok iyi şekilde saklanılabilecek, tuzak kurulabilecek, sayıca güçlü olan düşmanın gerilla taktikleriyle yıpratılabileceği alanlardır. Atlı veya menzilli silahlara sahip olan orduların bu avantajları, ormanlarda ortadan kalkar, görüş alanı daralır, nişan almak zorlaşır, menzilli silahlar sık bitki örtüsünden dolayı kullanılamazlar. Büyük ve düzenli ordular orman içerisinde girdiğinde dağılır, saflar tamamen bozulur, ordunun kuvvet kolları arasındaki iletişim zayıflar. Bu yüzden tarihte kendisinden daha büyük, daha profesyonel ve menzilli ateş gücü ya da atlı birlikler bakımından üstün olan ordulara karşı savaşanların, savunma noktası olarak ormanlık alan ve bitki örtüsünün yoğun olduğu yerler uygundur (Tzu, 2001).

Beşeri coğrafi ilişkiler açısından savaş ele alındığında; devletler için savaşa girmek çok büyük harcamaları gerektirir. Bir ülke ekonomik anlamda ne kadar güçlü ise savaş meydanlarında da o kadar güçlü olur. Ordusunun sahip olduğu imkanlar da o derece yüksek olur. Güçlü ekonomiye sahip ülkeler savaş araç gereçleri ve mühimmat açısından avantajlı durumdadır. Ekonomik refah seviyesinin yüksek olması, ülkede askeri teknolojiye daha fazla kaynak ayırılabilmesine imkân tanır. Bu sayede ülke ordusuna çok daha fazla yatırım yapabilir. Askeri yatırım gereksinimleri ülkeden ülkeye değişkenlik göstermekle birlikte, maliyet kökenli zorluklar teknolojinin de desteğini alarak zorunlu ittifak arayışlarına yöneltmektedir (Katsirdakis, 2002). Ekonomik üstünlük aynı zamanda teknolojik üstünlük anlamına gelmektedir. Bu da savaşın kaderini belirleyen en önemli unsurlardan biridir.

Ekonomik unsurlar yanı sıra ülkelerin nüfus miktarı da savaşlar için önemi büyüktür. Geçmişte nüfus miktarı ne kadar çoksa orduya o kadar fazla asker toplanılacağı düşünülmektedir. Uzun menzilli ateşli silahların ortaya çıkmasından önce bir ordunun gücü sahip olduğu asker sayısı ile ölçülmektedir. Fakat günümüzde nüfus

miktarının etkisi azalmıştır. Modern ordular, asker sayısından çok sahip olduğu teknolojiye, istihbarata ve geliştirdiği stratejilere önem vermektedir. Fakat bu noktada da nüfusun belirgin bir etkisi vardır. İyi yetişmiş yüksek nitelikteki bir nüfus, ülkenin ekonomisinin gelişmesini dolayısıyla ordunun sahip olduğu imkanların da artmasını sağlamaktadır (Köktürk, 2019).

Kaleler, tabyalar, şehirler uygun konumda olduklarında savunma açısından anahtar rol oynamaktadırlar. Çoğu savaşta da bu tahkimatları ele geçirme isteği ilk hedefler olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yapılar savunan tarafa büyük avantaj sağlayan noktalar haline gelebilmektedir. Aynı zamanda önemli bir ikmal noktası ve gözetleme yeri olarak kullanılabilirler. Avantajlı olduğu kadar dezavantaj da sağlayabilirler.

Ordunun iyi bir şekilde savaşabilmesi için savaş lojistiğinin iyi olması gerekmektedir. Bu da iyi ve gelişmiş ulaşım sistemleriyle mümkündür. Ulaşımın kolay sağlanabilmesi, yol ağlarının varlığı savaşlardaki taktikleri etkileyebilmektedir. Savaşlardaki stratejik noktalar yol ağlarına göre belirlenir. Önemli ulaşım yollarını kontrol altında tutmak, buraların güvenliğini sağlamak savaşın gidişatını etkilemektedir. Bu yolları keserek düşman ordusunun ikmal hatlarını koparmak uygulanan stratejilerdendir (Bayıl 2013).

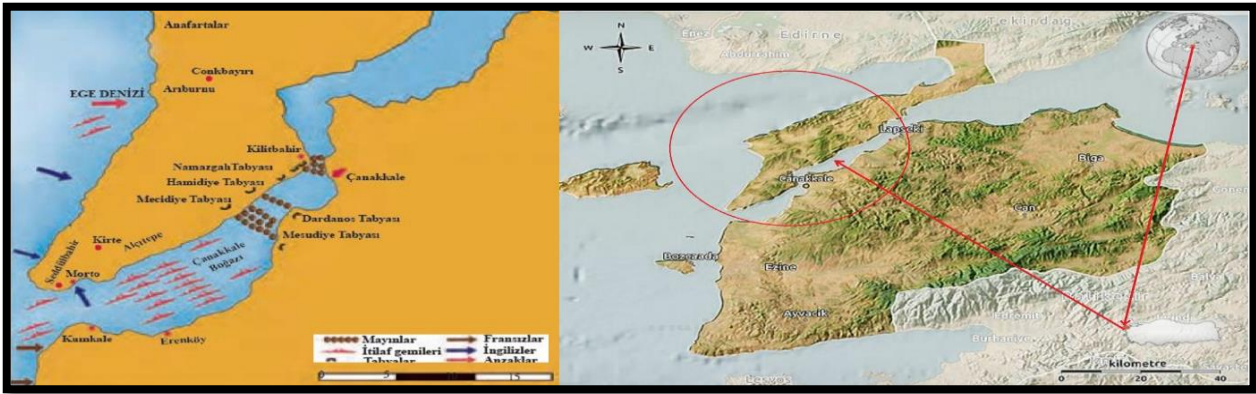
Bu çalışma bir durum tespit çalışmasından oluşan nitel araştırmadır. Araştırmanın deseni örnek olay (case study) şeklinde gerçekleştirecek olup, tümevarım ve tümdengelim, muhakeme yöntemlerinin birlikte ele alınmasıyla coğrafi mekâna ait yaşanan savaşa ait olaylara yön veren ve şekillendiren coğrafi koşulların etkisi ile sınırlandırılmıştır. Gerçekleştirilen literatür taramasında alanda aynı temada yapılmış bir çalışmaya rastlanmamıştır. Araştırmayı özgün kılan bir diğer unsur ise bir coğrafi bakış açısıyla disiplinler arası (coğrafya, tarih, kültür) çalışma şeklinde yürütülecek olmasıdır.

2. YÖNTEM

Sosyal bilimler alanında yapılan alan araştırmalarında, araştırılan problem hakkında derinlemesine bilgi elde edebilmek için, nitel bir yaklaşımın kullanılması önerilmektedir (Sproull 1988; Drever 1997). Bilindiği gibi nitel araştırmalarda toplanan veriler çeşitlilik gösterir. Toplanan veriler gözlem notları, görüşme kayıtları, dokümanlar, resimler ve diğer grafik sunular şeklinde olabilir (Cohen, Manion ve Morrison, 2007). Nitel araştırmalarda en sık tercih edilen veri toplama aracı olarak gözlem ve yazılı dokümanların incelenmesi tercih edilmiştir. Bu sebeple betimsel araştırma yöntemine başvurulmuştur.

Çalışmanın problem cümlesi coğrafi faktörler ile savaşlar arasında nasıl bir ilişki vardır? Coğrafyanın Çanakkale Savaşları üzerinde etkisi nedir? gibi sorunsalların açıklanması ve çalışmanın ortaya konulabilmesi için literatür analiz tekniği kullanılmıştır. Bu kapsamda çeşitli kitaplar, raporlar ve makaleler taranmıştır. Tarihi kayıtlardan ve savaşa yönelik yazılı metinlerden faydalanılmıştır.

Bazı coğrafi mekânlar farklı toplumlar için önem arz etmektedir. Bu mekânlardan bir tanesi de Çanakkale Savaş alanlarıdır (Şekil 1). Çanakkale Savaşları Türkler için önemli olduğu kadar Anzaklar için de önemlidir. Çünkü Anzaklar'ın Gelibolu Yarımadası'ndaki savaşlarda verdikleri kayıp: 26.094'ü Avustralyalı, 7.571'i Yeni Zelandalı olmak üzere 33.665'tir (İnce, 1994).

Şekil 1. Çanakkale Savaş Alanları Haritası.

3. BULGULAR

Gerek beşerî ve fiziki koşulları inceleyen askeri etüt çalışmaları gerekse askeri strateji neticesinde atılan adımlar her zaman bir mekân üzerinde olduğu için coğrafi bir nitelik taşımak zorundadır. Söz konusu lokasyon; topoğrafya, iklim, su, hava, toprak vb. bakımlardan farklı doğal özelliklere ve aynı zamanda hâkim sosyal ve kültürel sistemlere sahiptir. Bu özelliklerin bilinmesinin önemi büyüktür (Kapan ve Kuşçu 2021). Savaşta etkisi olan bazı coğrafi unsurları şu şeklide özetlemek mümkündür:

Boğazın coğrafi şekli yani boğazın coğrafi yapısı Türklere çok büyük avantajlar sağlamıştır. Boğazın uzun ve genel olarak dar bir yapıda olması, düşman donanmasına ait gemilerin toplu bir şekilde boğaza girmesini engellemiştir. Borda hizasında en fazla iki geminin ilerlemesine imkân vermiştir. Bu durum gemilerin teker teker boğaza yaklaşarak kolay hedef olmalarına, yoğun ateş almalarına ve kendilerini savunmanın çok daha zor olmasına yol açmıştır. Aynı zamanda boğazın dar olması düşman donanmasının manevra kabiliyetini de kısıtlamıştır. Örneğin 15 Mart sabahı başlatılan harekatta İtilaf Devletleri gemilerinin boğazın ağız kısmından girdikten sonra geri çekilmek için dönüş manevrası yapabileceği tek yer Şekil 2’de de görüleceği üzere Karanlık Liman’dır. Boğaza giren herhangi bir geminin geri dönmek için bu limandan manevra yapması coğrafi bir zorunluluktur. Coğrafyayı bilen Türk komutanlar, Nusret Mayın Gemisi ile bu limana paralel mayınlar döşenmesini emretmiştir. Boğazdaki ana geçiş güzergahı üzerine değil de geri dönüş manevrası üzerine yerleştirilen bu mayınlar İtilaf donanmasında beklenmedik kayıplara neden olmuştur (Babüroğlu, 2019). Yapılmış olan bu strateji son derece başarılı olmuş, itilaf donanmasının büyük kayıplar vermesine sebep olmuştur. Aynı zamanda Çanakkale Savaşlarında coğrafi koşullardan yararlanarak uygulanan stratejinin bilinen en yaygın örneği olmuştur.

Jeomorfolojik özellikler pek çok tepenin (Kocaçimentepe, Kireçtepe, Kömürtepe, Yassitepe, Alçitepe ve Bakacaktepe gibi) yüksekliği, arazinin engebeli şekli, genellikle yaz mevsiminde suları çekilen geçici akarsular tarafından (Kavak, Ilgar, Çokalıcı ve Üçköprüler dereleri gibi) yarılmış olup, küçük düzlükler dışında ovalara rastlanmaması işgalci güçlerin ilerlemesini güçleştirmiştir. Yarımadaının iç ve batı kesimleri meyilli ve engebeli olmakla birlikte, Şekil 2’de de görüleceği üzere Çanakkale Boğazı kıyılarına doğru eğim değerleri düşmektedir (Doğanay, 2001). Gelibolu yarımadası uzun bir kıyı şeridinde sahiptir. Yarımadaının Ege Denizi kıyıları yüksek kıyı sınıfına girmekte olup, deniz, kıyıdan itibaren hızla derinleşir. İşgalci güçlerin ilerlemesini güçleştirmiştir. Ani dar kıyı şeridi çıkarma harekâtı güçleştirmiş, savunma güçlerine avantaj sağlamıştır. Kaleler yerini tabyalar inşa edilince deniz seviyesine yakın, yükseltisi az, toprak örtüsü ile kaplı tabyalara hem nişan almak hem de isabet ettirmek oldukça zor olmuştur. Buna karşılık tabyaların su yüzeyine yakın hizadan top ateşi açabilmesi için alçakta lumbar ağızları önemli bir alan olmuştur (Eyice, 2001).

Sarıtepe Altı çıkarması, İtilaf güçleri için en zorlu olan çıkarmalardan birisi olmuştur. Bu çıkarma için Zığındere’nin denize döküldüğü ağız kısmından 1,5 km kuzeydeki çok dik yamaçlı bir kıyı seçilmiştir. Şekil 2’de de verilen çok sarp ve dik olmasından dolayı Türk ordusu buralara savunma yerleştirmemiştir. Ancak diğer çıkarma noktalarında istedikleri başarıyı elde edemeyen İngilizler, arazideki topografik zorluklara rağmen buraya çıkarma yapmayı tercih etmiştir. Topografik zorluklar sebebiyle savunmanın yapılmadığı bu noktada İngiliz birlikleri karaya çıkarak Zığındere hattının batısındaki alçak sırtlara yerleşmiştir (Oglander, 2005). Türk birliklerinin coğrafi koşullarından dolayı savunmasız bıraktığı bu noktaya İngilizlerin çıkarma yapması da coğrafi koşullardan yararlanarak taktik uygulamalarına bir örnektir. Harekatın ilerleyen dönemlerinde buradaki sırtlar ve tepeler savaşın gidişatı açısından çok önemli hale gelmiştir. İngiliz birlikleri Zığındere sırtlarında tutulmuştur. Eğer düşman Zığındere sırtlarında tutulmasaydı, tüm harekât hattı çökecek, Türkler büyük ölçüde geri çekilmek zorunda kalacak tır. Böylece İngilizler kıyılara rahatça çıkarma yapacaklarından onları durdurmak daha zor olacaktır.

Ertuğrul Koyu’na yapılan çıkarma harekâtında tek seferde çok sayıdaki birliği aniden kumsala indirmek için eski bir kömür gemisi olan River Clayde’in karaya oturtulması planlanmıştır. Böylece çok sayıda askeri

taşıyan River Clayde, kumsala iyice girecek, askerler açılan kapaktan çıkararak hemen sahile yayılacaktır. Aynı zamanda River Clayde gövdesi ile askerlere siper olacaktır. Ertuğrul Koyu'na yapılan çıkarma harekâtında birlikler neredeyse hiç karaya çıkamamıştır. Dubalarla sabitlenecek ve birbirine bağlanarak oluşturulacak yüzer iskele, akıntı ve dalgalar nedeniyle bir türlü oluşturulamamış, birlikler planlandığı gibi kolayca karaya ayak basamamıştır. Çıkarma daha başladığı anda coğrafi bir engel ile son bulmuştur. Kıyının sığ olması ve burada denizaltı morfolojisinin oldukça engebeli olması River Clayde'nin kumsala varmadan kayalıklara takılıp kalmasına sebep olmuştur. Bu planla büyük bir avantaj yakalayacaklarını düşünen İngilizler tam tersi bir durumla karşılaşmıştır. River Clayde'dan çıkan ilk birlikler çok fazla kayıp vermiş, askerler geminin içerisinde mahsur kalmıştır (Hamilton, 1999). Bu koyda da baskın şeklinde, etkili bir çıkarma harekâtı, mümkün olmamıştır. Çünkü Şekil 2'de yer alan yoğun kıyı şekilleri etkisi ile hem kıyı akıntıları hem de denizaltı morfolojisi gerçekleştirilecek olan çıkarma harekâtını engellemiştir.

Eskihisarlık'taki çıkarma ile İngilizler çok büyük avantajlar elde edeceklerini düşünmüşlerdir. Morto Koyu'nun doğusunda araziye hâkim bir noktada bulunan Eskihisarlık'tan, Morto Koyu boydan boya kontrol altına alınabilirdi. Buranın sağladığı yükseklik avantajı sayesinde Türk topçusu da baskı altına alınabilirdi. Türk birlikleri, donanmanın yoğun ateşinden dolayı gerideki mevzilere çekilmiştir. Fakat İngiliz çıkarma birliklerinin görülmesiyle birlikte Türk birlikleri ağır bombardıman altında kıyının gerisindeki hâkim tepelere yerleşmiştir. İngiliz çıkarma birlikleri kıyıya yaklaşıp kadar bekleyen Türk askerleri, düşman kumsala iyice yaklaştığında ateşe başlamış, onları en savunmasız anında yakalamıştır. Buradaki coğrafi yapı Türk askerlerine geniş bir görüş açısı ile etkili ateş açma imkânı vermiştir. Denizden karaya geçerken askerlerin ayaklarının suda olduğu an; siper alamayacakları, kendilerini koruyamayacakları ve hareketlerinin kısıtlandığı andır. İtilaf askerlerinin suyun içerisinde olması onları açık hedef haline getirmiştir (Oglander, 2005). Türk askerlerinin konuşlandığı sırtlar hem onlara ateş üstünlüğü sağlamış hem de düşmanın kolayca ilerlemesini engellemiştir. İngiliz askerlerin çoğu daha filikadan inmeden vurulmuştur. Karaya çıkabilenler ise kumsalın biraz ilerisindeki dik yamaçların altında hareketsiz kalarak hayata tutunabilmiştir. Buradaki dik yamaçlar, İngilizleri hayatta tutan tek şey olmuştur. Arazi düz ya da hafif meyilli olsaydı muhtemelen İngilizler kendilerini hayatta tutabilecek bir şey bulamayacaktı (Yılmaz, 1999). Savaşın ilerleyen zamanlarında İtilaf güçleri Zığındere-Eskihisar arasındaki hatta yerleşmiştir. Türk birlikleri de bu hattın gerisine çekilerek pozisyonu almıştır. İtilaf güçlerinin planlarına göre Alçıtepe batıdan geniş savunma şekilde kuşatılacak, Yassı Tepe ele geçirilecektir. Yassı Tepe, Alçıtepe'nin kuzeybatısında bulunan hemen hemen aynı yükseklikte bir tepedir. Burasının ele geçirilmesi ile Alçıtepe çok iyi bir şekilde gözlenebilecek ve baskı altına alınabilecektir. Bu tepeleri kontrol altına alan tüm yarımadanın kontrolünü ele geçirerek, savaşı bitirecek güce sahip olacaktır. Bu yüzden her iki taraf bu tepeleri ele geçirmek veya savunmak için çok büyük mücadeleler vermişlerdir. İki tarafın çetin çarpışmaları sonucunda İtilaf orduları Şekil 2'de yer alan Yassı Tepe, Alçıtepe ve Kirte'yi ele geçirememiştir. Türk birlikleri tarafından gerçekleştirilen taarruzlar neticesinde kumsaldaki harekâttan vazgeçilmiş; çıkarma birlikleri, 26 Nisan 1915 sabahı tekrar gemilerine geri alınmışlardır (Atabey, 2015).

28 Haziran – 5 Temmuz tarihlerinde İtilaf güçleri Zığındere'ye bir taarruz başlatmıştır. Zığındere'nin her iki kıyısı bombardımana tutulmuş, İngilizler Zığındere'nin batısındaki sırtları zor da olsa ele geçirmiştir. Daha sonra doğudaki kıyılara yönelmiştir. Türk ordusunun karşı taarruzları ile İngilizlerin Zığındere'nin doğusundaki mevzileri ele geçirilmiş ancak batıdaki sırtlar ele geçirilememiştir. Zorlu çarpışmalar sonucunda her iki taraf çok fazla kayıp vermiş ve ilerleyememiştir. Şekil 2'de verilmiş olan Zığındere vadisi çevresindeki sırtlar her iki ordunun hareket kabiliyetini sınırlandıran coğrafi unsur olmuştur (Yılmaz, 1999).

Yeryüzü şekillerinin hem deniz hem de kara hareketlerindeki etkileri büyüktür. Yeryüzü şekillerinin zaman zaman her iki tarafı engellediği ya da avantaj sağladığı olmuştur. Ancak büyük ölçüde İtilaf güçlerini engellediği veya yavaşlattığı, Türk ordusuna genellikle avantaj sağladığı söylenebilir. Savaşlarda uygulanan

taktikler, saldırı planları ve savunma hatları da yeryüzü şekillerine göre belirlenmiştir. Bu durum çatışmaların ve savaşın sonucunu etkilemiştir.

Şekil 2. Çanakkale Boğazı'nın en dar ve en geniş kesimini gösteren harita (HGM).

Ayın hareketleri Anzak birlikleri 25 Nisan günü ayın batışı 2.57 için sabah gökyüzü aydınlanmadan yani şafak sökmeden saat 4'e kadar savaş gemileri ile 5 mil/saat hızla Kabatepe'ye çıkarma harekâtı yapmak istediler. Şafak sökmeden ayın kaybolması görüşü azalttı. Görmedikleri ve bilmedikleri bir şey daha devreye girmişti. Kuzey yönlü Saros akıntıları işaret dubalarını 1 mil kuzeye sürüklemişti (Oglander, 2005)

18 Aralık'a kadar her iki kıyı başındakilerin yarısı, yani 40 bin kişi tahliye edildi. O günleri yaşayan bir Anzak askeri şöyle yazıyordu: "*Geceleri korkunç bir sessizlik oluyor. Çevremde tek bir insan yok. Bizi yorulmaktan alıkoyan tek şey korku!*" 18-19 Aralık Cumartesi gecesi 20 bin kişi çekilecek, Z gecesi olarak adlandırılan Pazar gecesi çekilecek son 20 bin kişi ile boşaltma tamamlanacaktı. Herkes havaların iyi gitmesi için dua ediyordu. Bu süre içine sadece 25 kilometre ötedeki Seddülbahir cephesindekiler hiçbir şeyden haberdar değildi (Kızıldağ, 241, 2003).

Akıntı Şamandıraları 2.2-3.3 m/sn hızındaki akıntı etkisiyle Karatepe yerine bir mil kuzeydeki Arıburnu sahillerine çıktılar. Yüzbaşı Dix'in, Çanakkale Savaşı'nın kaderini tayin edecek olan gerçeği haykırdığı duyuldu: "*Albaya söyleyin, Tanrının sersemeleri bizi bir mil kuzeye getirmişler.*" teşhis doğrudu; ama düzeltilmesi için artık

çok geç kalınmıştı (Sözüdemir, 36, 2006). Anzakların Arıburnu'na yaptıkları çıkarmada, hiç beklemedikleri şekilde çok büyük zorluklarla karşılaştığını aktarmaktadır (Genelkurmay, 2002). Şiddetli akıntı nedeniyle Arıburnu'na çıkacak Anzak birlikleri planladıkları noktadan 2 km kuzeydeki bir noktaya çıkmışlardır. Burada kumsalın dar olması ve kumsaldan sonra dik yamaçların olması burada Türk ordusunda savunma yapmamasına sebep olmuştur. Bu yüzden Anzak birlikleri ciddi bir direniş ile karşılaşmadan Şekil 2'de verilmiş olan iç kesimlere doğru ilerleyebilmiştir (Bulut ve diğerleri, 1986). Buradaki birliklerin ilk hedefi "10 Rakımlı Tepe" anlamına gelen "Hill-10" olarak adlandırdıkları Softa Tepe olmuştur. Çıkarmada karşılaşılan zorluklar, arazinin zorlu yapısı ve buradaki 3 mangadan oluşan Türk birliklerinin zaman kazanmak için direnişi, İtilaf güçlerinin bu tepeyi ele geçirmesini oldukça geciktirmiştir. Her iki taraf yakındaki birliklerinin tümünü Sofa Tepe'ye göndermiştir. İngilizlerin üç taburla 7 Ağustos 1915 sabahına kadar Softa Tepe'ye yaptığı taarruz, Türk askerlerinin başarılı savunması sonucu başarısız olmuştur (Yılmaz, 1999). Bu başarıda Türk askerinin gösterdiği azim ve cesaretin yanında coğrafi faktörlerin de etkisi vardır.

Kuzey birlikleri ile güney birliklerinin bağlantısı kesileceği için güneyde kalan Türk birliklerinin teslim olmak zorunda kalacağı düşünülmüştür. Bu harekâta her iki taraf için Kocaçimen Tepe ve Conkbayırı'nın ele geçirilmesi çok önemli olmuştur. Şekil 2'de gösterilen bu tepeler çok geniş bir alanı gözetleme ve kontrol etme imkânı vermektedir. Bu bölgenin sağlayacağı stratejik değeri bilen Yarbay Mustafa Kemal, emir almamasına rağmen kuzeyde bulunduğu bölgeden gelerek emrindeki kuvvetler ile düşmandan önce Conkbayırı'na yerleşmiştir. Ateş üstünlüğünü Türklerin sağlaması ve yeryüzü şekillerinin ilerlemeyi oldukça güçleştirdiği bu arazide Anzakların ilerlemesi pek mümkün olmamıştır. Donanmanın desteği ile kıyıdan içeriye 600 m'lik mesafede zor koşullarda tutunabilmişlerdir (Oglender, 2005).

Yine İngiliz 29'uncu Tümen'e bağlı bir tabur, bu plaja çıkarma yapmak için planlandı. Üç savaş gemisi korumasında, 8850 kişilik üç bölüklü bu tabur ters akıntı nedeniyle, saat 6.00 yerine saat 7.30'da karaya çıkmalarına neden oldu (Perk 1940).

Oşinografik özellikler savaşı etkilemiştir. Çanakkale Boğazı'nda çok güçlü akıntılar vardır. Su üstünde sürekli olarak saatte 1.5 mil süratli akıntı vardır (Yurdoğlu, 1947). Bu akıntılar antik çağlardan günümüze kadar gemilerin seyrini zorlaştıran bir faktör olmuştur. Boğazın sürekli kontrol altında tutulması amacıyla yapılan kale ve tabyaların yapım aşamasında bu özellik göz önünde bulundurulmuş, bu savunma yapılarının konum ve pozisyonu buna göre belirlenmiştir. Boğazdaki akıntı Kilitbahir önlerinde çok güçlüdür, bu akıntı Nara burnuna kadar devam eder. Bu nedenle Kilitbahir ve Nara Kalelerinin yer seçiminde akıntıların etkisi büyüktür (Raczynski, 1980). İtilaf Devletleri, 6-7 Ağustos tarihlerinde Anafartalar bölgesine yapacakları çıkarma sırasında pek çok deniz aracını ve seyyar iskeleyi sabitlemek için büyük dubalar kullanılmasını planlanmıştır. Ancak üç dubadan yalnızca biri kıyıya yanaşabilmiş, diğer ikisi kıyıdan 50 metre açıkta sığ bir alandaki kayalara çarparak durmuştur. İngiliz ve Fransız askerleri çok zorlu koşullarında boğazlarına kadar sulara girerek zar zor karaya çıkmıştır. Bazı birlikler Arıburnu'nda olduğu gibi güçlü akıntının etkisiyle belirlenen noktanın kuzeyine çıkmış, güney ve kuzey şeklinde ikiye ayrılan birlikler daha sonra birleşmek üzere harekete geçmiştir. Hareket sırasında Şekil 2 'de yer alan Tuzla Gölü'nün, bataklık kısmına girmeleri, askerleri bitkin hale getirmiş ve harekâtı oldukça geciktirmiştir. Aynı zamanda açıkta kalan dubaların kurtarılması da bir sonraki çıkarma kafilesinin gecikmesine neden olmuştur. Buradaki hidrografik unsurların Türk ordusuna savunma konusunda destek olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Şekil 2'de verilmiş olan deniz kıyı girinti ve çıkıntıları savaşı etkilemiştir. Karanlık Liman'a Nusret Mayın Gemisi tarafından yerleştirilen mayınların gece karanlığında döküldüğü savaş kayıtlarında yer almaktadır; "Nusret Mayın Gemisi, elde kalan son 25 mayını Boğaz girişindeki Karanlık Koy'a döşedi. Daha evvel düşman tarafından taranarak mayından temizlenmiş olan ve temiz olduğu bildirilen bölgeye Nusret'in karanlıktan istifadeyle kıyıya paralel olarak döşediği bu 25 mayın, Çanakkale Deniz Harbinin kaderini değiştirecektir" (Kılınç, 2011).

Fırtına ve rüzgarlar Çanakkale Savaş'ında oldukça önemli etkileri olmuştur. Bunların başında şiddetli rüzgâr ve fırtınalar gelmektedir. Coğrafi yapısı nedeniyle boğazda şiddetli rüzgarlar eser ve bunlar gemileri çok fazla etkilerler. Özellikle yelkenli gemiler döneminde yazın hiç durmadan esen kuzey rüzgârı, ticaret gemilerinin dört veya beş hafta hareketsiz beklemelerine neden olmuştur. Güney rüzgârları da esmektedir ancak boğazdaki yüzey akıntısını aşabilmek için de bu rüzgârın çok güçlü olması gerekmektedir. Yine boğazın coğrafi yapısından dolayı Kumkale civarından başlayan güney rüzgarının hızı Nara önlerine geldiğinde azalmaktadır (Moltke, 1999). Bu nedenle Gelibolu Yarımadası çevresinde rüzgarlar büyük bir etkiye sahiptir.

Suvla ve Anzak cephelerinde toplam 83 bin asker, 5 bin hayvan, 2 bin araç, 200 top vardı. Aniden çıkacak bir fırtına veya olası bir Türk saldırısı her şeyi mahvedebilirdi. Yoğun bir hazırlık dönemi başladı. 12 Aralık'ta Suvla ve Anzak'taki askerlere geri çekilecekleri bildirildi (Apuhan, 453, 2007).

İngiliz ve Fransız donanmalarının oluşturduğu "Birleşik Filo" çok büyük, güçlü ve gelişmiş zırha sahip gemilerden oluşmaktadır. Bu donanmanın bir parçası olan Ark Royal gemisinin savaşta en önemli görevi Türk savunma birimlerinin ve birliklerinin yerlerini havadan tespit etmektir. Ancak boğazdaki hava koşulları çoğu zaman bu geminin ve uçakların kullanımına imkân vermemiştir. Bunun sonucunda İtilaf Devletleri, savaşın en önemli unsurlarından biri olan istihbarat elde etmede sorunlar yaşamıştır (Yılmaz, 2019).

Soğuk ve elverişsiz hava şartları müttefik askerleri için de sıkıntı olmuştur. Meselâ Anzak'ta çıkan bir fırtınada 280 Anzak askeri ölmüştür (Ayhan 2003:107)

İbrikçe'nin kuzey ve kuzeybatı cephelerindeki topçu ateşleriyle çıkan yangınlarda fırtına ve rüzgarlar fundalıklarda, yangınları da tetiklemiştir.

Şiddetli soğuklar, 27-28 Kasım 1915 gecesi de şiddetli fırtınayla karışık kar yağmaya başlamıştır. Bu kar fırtınası 28 Kasım akşamına kadar aralıksız sürmüş, sıcaklık değeri de -10 dereceye kadar düşmüştür. Düşük sıcaklıklar 29 Kasım'a kadar sürmüş, bu durum bazı askerlerin hastalanmasına ve cephe gerisine taşınmasına neden olmuştur. Bu hava olaylarında Türk tarafının kayıpları şöyledir: Anafartalar grubundan 6., 9. 11. ve 12. Tümenlerden 53 kişi boğulmuş, 248 kişi donmuş, 255 kişi kaybolmuş olup toplam zayıat 556'dır (TSK, Türk Silahlı Kuvvetleri,1980).

27/28 Kasım gecesi de, şiddetli fırtınayla karışık kar yağmaya başladı. Bu kar fırtınası, 28 Kasım 1915 akşamına kadar sürdü. Isı, sıfırın altında 10 dereceye düştü. 29 Kasım 1915'te de, soğuk sürdü. Bu nedenle Osmanlı erlerinden birçoğu hastalandı ve pek çoğunu geriye gönderildi. Soğuktan, donanlar oldu (BDHTH Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, 475-476, 1978).

Hava savaşlarının yapıldığı 19 Şubat'tan itibaren havalar bozmuş, İtilaf Devletleri keşif uçurları başta olmak üzere bombardıman da dahil her türlü faaliyetini durdurmak zorunda kalmıştır. Hava koşullarının 25 Şubat'ta uygun hale gelmesi, Türk ordusuna çok önemli bir avantaj sağlamıştır. Altı günlük bu süre içerisinde Türkler, ilk bombardımanda zarar gören tabyaları onarmış, hatta tabyalardaki tahkimatı güçlendirmişti.

Şiddetli sıcaklar Haziran ve Temmuz aylarının gelmesiyle sıcaklık dayanılmaz bir hal alınca savaş siperleri fırına dönmüştü. Temmuzda bütün orduya süratle yayılan genellikle "Gelibolu Tırısı" veya "Gelibolu Galopu" olarak bilinen, bir nevi, dizanteriye benzer, şiddetli ishale yine bu sinekler neden oluyordu. Bean, 1979 ve 1983'te, Avustralyalılar hakkında şöyle yazılıdır: "Mısır'da görenleri etkileyen o koca gövdeler, şimdi sıskalaşmış, yüzler buruşmuş, avurtlar çökmüştü."

Bitler de, bir başka ıstırap kaynağı teşkil ediyordu. Rhodes 1990'da şu ifadeler yer almaktadır. "Er Riley 15 Haziran'da şöyle yazıyordu; Kaşınmaktan bıkcıncaya kadar kaşındık ve tırmık içinde kaldık. Elbiselerimizi ters yüz edip, yanan sigaralarımızı dikişlerin üzerinde gezdirirdik. Kavrulan bir bitin çıturtısı, bildiğimiz en tatlı seslerden biriydi."

Sıcak rüzgâr. Yarımada'nın üzerinde sürüklenerek her şeyi örten tozları kaldırıp etrafa buram buram kerih, keskin, korkunç savaş ve ölüm kokusu yayılıyordu. Türk mevzilerine göre daha alçakta ve düz bir arazide bulunan İngiliz ordusu bu olaylarda çok daha büyük zarara uğramıştır. Ölü cesetlerinin bozulması, yaralıların bakımsızlığı

ve aşırı derecede sıcaklar yüzünden sinekler çoğalmış ve büyük sorun olmuştu (Eyicil, 2009; Altay,2002). Kasım ayının sert rüzgârlarıyla çok zor hale gelen yaşam Artur V. Steel isimli asker arkadaşına yazdığı mektupta dile getirilmiştir (Cankut, 2023).

İbrikçe'nin kuzey ve kuzeybatı cephelerindeki fundalıklarda, topçu ateşleri yüzünden, yangın çıktı. İbrikçetepe'deki piyadeler yangının etkisiyle doğu eteklerine kadar indiler. Yangın, esen rüzgârla, Yusufçuk Tepesi'ni sardı. Yangın Pınartep'e doğru ilerlemekteydi. Saat 15.20'de yön değiştiren rüzgâr, ateşi İngilizlerin bulunduğu yana sürükledi. Bu kez İngilizler, Mestan Tepe'ye çekilmek zorunda kaldı. Yangın gecede sürmüştü. Yusufçuk, Tepesi, yangın söndükten sonra, tekrar Osmanlı birlikleri tarafından ele geçirildi. Benzer şekilde Eceabat, 29 Nisan 1915'te düşman gemileri tarafından ateş altına alınca büyük bir yangın çıktı, binaların çoğu yıkıldı, yandı, hastanedeki yaralılar ve bazı yaralı İngiliz esirleri de kendi kuvvetlerinin bombardımanları altında can verdi. Bu bombardımanın diğer kötü bir sonucu da, 3000 çuval peksimetin yanmasıydı. Yangınlar, ertesi gün (30 Nisan 1915) de sürmüştür (Babüroğlu, 2016).

Aşırı yağışlar savaşı etkileyen bir diğer coğrafi parametredir. 26 Kasım günü saat 16.00 sıralarında başlayan rüzgârdan sonra yağın yağmur ve ardından gelen sel ve don afetidir. Akşama doğru başlayan yağmur, karanlık bastıktan sonra daha da şiddetlendi. Sağanak halindeki yağmurdan meydana gelen seller, ansızın siperlerle sığınakları ve geliş gidiş hendeklerini suyla doldurarak büyük zararlara yol açtı. Özellikle Küçük Anafarta düzlüğüyle Azmak'ın iki yanında bulunan tüm siperler, sular altında kaldı; sığınaklar yıkıldı, bir kısım erler, sellerde boğuldu. Erlerin büyük kısmı siperlerden çıkarak, yüksek yerlere çıkmak zorunda kaldılar (BDHTH, 475, 1997).

Kar ve tipi 27 Kasım'da Gelibolu'da son 40 yılın en korkunç tipi patlak verdi. Sonra günlerce yağmur ve korkunç bir don başladı. Bu özellikle Müttefiklere çok zarar veriyordu. Çünkü geri ile tek bağlantıları olan deniz yolu kötü hava koşullarında tamamen kopuyordu. Yarımada'yı tamamen sel aldı. Donmak üzere olan iki taraf askerleri aralarında adı konmamış bir ateşkes yaptı. Kimsenin tetik çekecek hali kalmadı. Özellikle kasım ve aralık aylarında sıcaklığın sıfır derecenin altına düşmesi ile birçok Türk askeri donarak şehit olmuştur (Erdemir 2008: 298

Sis savaşın kaderini etkileyen bir diğer coğrafi faktördür. Havanın sisli olması da taraflara zaman zaman avantaj ya da dezavantaj sağlamıştır. Sis orduların görüş imkânını ciddi oranda azaltmaktadır. Herbert anılarında “hava kapalıydı ve yağmur, görüş mesafesini kısıtlıyordu. İlk anlarda onca ölünün arasında sadece iki yaralı bulunabilirdi” (Herbert, 71, 2005).

Sis nedeniyle keşif uçuşları yapılamaz, top ateşi genellikle etkisiz kalır, çatışmalar durur. Ancak sisten yararlanılabilecek anlar da vardır. Özellikle sis gizlilik içerisinde yürütülen kritik operasyonlarda önemli avantaj sağlar. Türkler ise bu tür hava koşullarından yararlanmışlardır. Sisten yararlanarak Nusret Mayın Gemisi ile Karanlık Liman'a mayınlar döşenerek İtilaf Devletleri'nin ağır kayıplar verdirmiştir. Örneğin Nusret mayın gemisinin sisten nasıl yararlandığı, Telsiz Telgraf İhtiyat Zabiti Tevfik Rıza Bey'in Çanakkale Günlükleri adlı eserinde, “Nusret Mayın Gemisi bugünün sabahındaki sisli ortamdan yararlanarak Karanlık Liman'a (Erenköy Koyu'na) kadar gelerek buraya 25 tane mayın yerleştirmiştir.” şeklinde aktarılmıştır (Doğruöz ve diğerleri, 2007).

Don olayı savaşı etkilemiştir. 27 Kasım'da Gelibolu'da son 40 yılın en korkunç tipi patlak verdi. Sonra günlerce yağmur ve korkunç bir don başladı. Bu özellikle Müttefiklere çok zarar veriyordu. Çünkü geri ile tek bağlantıları olan deniz yolu kötü hava koşullarında tamamen kopuyordu. Yarımada'yı tamamen sel aldı. Donmak üzere olan iki taraf askerleri aralarında adı konmamış bir ateşkes yaptı. Kimsenin tetik çekecek hali kalmadı (Apuhan, 453, 2007).

Sel ve taşkın suları 26 Kasım 1915 tarihinde şiddetli lodos başlamış ardından saat 16.00 dolaylarında şiddetli sağanak, sel ve don olayları yaşanmıştır. Akşama doğru başlayan yağmurdan meydana gelen sel, arazideki siperleri, sığınakları ve geliş-gidiş hendeklerini suyla doldurmuştur. Suvla cephesini tamamen sel aldı.

Siperler suyla doldu. Yazın kuruyan Tuz Gölü gerçek bir göl oldu (Şekil 2). Nöbetçiler ayakta donmaya başladılar. Azmak'ın iki yanında bulunan tüm siperler sular altında kalmış, sığınaklar yıkılmış, askerlerden bazıları sel sularında boğulmuş veya çöken tahkimatların altında kalmıştır. Askerlerin bazıları da yüksek yerlere çıkmak zorunda kalmış, her iki taraf da bu olaydan nasibini almıştır. Bu olaylar sırasında tarafların savaşmayı bırakarak doğa ile mücadele etmeye başlamıştır. Ek olarak pek çok eşya, silah, araç-gereç, sular ve kumlar altında kalmış, bir kısmını da seller alıp götürmüştür (Esenkaya, 2015).

Bitki örtüsü savaşı etkilemiştir. Çok gür bir bitki örtüsü olmasa da taraflar buradaki kısa boylu çalılardan yararlanmayı bilmiştir. Örneğin; 28 Nisan 1915'te Zığındere-Eskihisar hattına yerleşen İtilaf güçleri taarruz hazırlıklarını sürdürürken, 19. Alay yoğun donanma ateşine maruz kalmış Alibey Çiftliği civarındaki sık ağaçlık ve çalılara yayılarak gizlenmiş, burada siper almışlardır. Yine boğazdaki sahra bataryaları ve hareketli toplar Türk ordusu tarafından çalılarla gizlenmiştir. Bu nedenle İtilaf güçlerinin hava hareketlerinde bu topların yerleri düzgün bir şekilde tespit edilememiştir. Türk ordusu, düşman tarafından tespit edilmemesi amacıyla gece boğaz aydınlatmasında kullanılan ışıldakların ve keşif amacıyla kullanılan uçakların üzerlerini çalılarla örterek gizlemiştir. Bazı noktalarda uçakların iniş noktaları belirli ağaçlar dikilerek işaretlenmiş, uçak hangarları da ağaçların arasına gizlenmiştir (Karataş, 2017). Diğer yandan özellikle çıkarma hareketleri sırasında çalılıklara mevzilenen Türk keskin nişancıların tespit edilmesi oldukça zor olmuştur. Türk nişancıları İtilaf birliklerinin ağır kayıplar vermesine sebep olmuştur. Görüldüğü üzere kısıtlı da olsa Çanakkale Savaşı'nda bitki örtüsüne bağlı taktikler uygulanmış ve önemli yararlar sağlanmıştır.

Beşerî coğrafi nüfus özelliklerinin Çanakkale Savaşları üzerindeki etkisi oldukça fazladır. Bunda en etkili unsur ise cesaret ve şehadet kavramı olmuştur. Her savaşta olduğu gibi Çanakkale Savaşı'nda da bunları açık şekilde gözlemlemek mümkündür. Çanakkale Savaşları'nda Yarbay Mustafa Kemal'in "Ben size taarruz emretmiyorum ölmeyi emrediyorum" emri savaşın seyrini en çok etkileyen yaklaşım olmuştur (Ünaydın, 1954). Bunun yanında İngiltere'den ve Mısır'dan yola çıkarken hayatının macerasını yaşayacağını sanan masum askerler, tükenmiş olarak cepheden kaçmak için gün saymaya başladı (Apuhan, 453, 2007). Şüphesiz bunların başında tarafların sahip olduğu ekonomik özellikler gelir. Ek olarak tarafların sahip olduğu nüfus kitlesi, ulaşım imkanları ile istihkamlar ve şehirler de Çanakkale Savaşı'nda önemli yere sahiptir.

Çanakkale Savaşı'ndan önce taraflar ne kadar birlik toplayabilecekleri ile ilgili araştırma yapmışlardır. 10 Mart tarihinde Londra'da toplanan savaş konseyinde, deniz hareketinin başarıya ulaşması için 29. Tümenin yola çıkarılması kararlaştırılmıştır (Atabey, 2010).

Yine bu toplantıda aktarılan bilgilere göre deniz hareketinin başarılı olması durumunda, 130 bin kişilik bir birlikle İstanbul'un işgal altına alınacağı, buna karşılık Osmanlı Devleti'nin, Çanakkale'de 60 bin, İstanbul çevresinde 120 bin olmak üzere toplamda 180 bin kişilik bir kuvvet toplayabileceği hesaplanmıştır (Atabey, 2010).

İttifak Devletleri 1915'te toplamda 168.300.000 nüfusa sahiptir. Silah altına alınan asker sayısı ise toplamda 22.900.000'dir. İtilaf Devletlerinde mevcut nüfus sayısı toplamda 1.000.435.000 ve asker sayıları ise 42.700.000'dir.

Savaşa katılan tarafların nüfus ve asker sayılarına Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1. Çanakkale Savaşı'na Katılan Ülkelerin 1915 Yılına Ait Nüfus ve Asker Sayıları

	ÜLKELER	NÜFUS	ASKER SAYISI
İTTİFAK DEVLETLERİ	Almanya	79.000.000	11.000.000
	Avusturya-Macaristan	55.000.000	7.800.000
	Türkiye	29.000.000	2.900.000
	Bulgaristan	5.300.000	1.200.000
İTİLAF DEVLETLERİ	İngiltere	461.000.000	8.900.000
	Rusya	181.000.000	12.000.000
	ABD	111.000.000	4.750.000
	Fransa	84.000.000	8.400.000
	Japonya	78.000.000	800.000
	İtalya	38.000.000	5.600.000
	Belçika	16.000.000	300.000
	Portekiz	15.000.000	100.000
	Romanya	8.000.000	750.000
	Sırbistan	5.000.000	750.000
	Yunanistan	5.000.000	250.000
	Karadağ	435.000	50.000

Kaynak: Eren (1995)'in çalışmasından faydalanılarak oluşturulmuştur.

İtilaf güçleri cephane, silah ve teknoloji bakımından üstün bir durumdadır. Türk ordusu ise cephane ve silah sıkıntısı yaşamaktadır. Her siper kolunda makineli tüfeği olan yoğun topçu desteğine sahip İtilaf askerlerine karşı Türk askerleri kısıtlı topçu desteği ile süngü hücumu yapmıştır. Bu nedenle İtilaf güçlerinin teknolojik üstünlüğünün meydana getirdiği açığın, asker sayısı ile kapatılması zorunlu bir hale gelmiştir. Bu sebeple Çanakkale Savaş'ının sürekli olarak yeni birlikler ile desteklenmesi gerekmiştir. Nüfusun büyük kısmının genç olması, seferberlik ilan edilmesi ve askere alma kanunlarında değişiklik yapılarak, askerlik yaşının 20'den 19'a indirilmesi ile gerekli olan asker toplanabilmiştir (Arslan, 2015:229).

Ekonomik özellikler Çanakkale Savaşında oldukça etkili olan beşeri özelliklerdendir. öncesinde Osmanlı Devleti'nin mali durumu çok iyi değildir. Devlet borç içerisinde ve gelir-giderler Düyûn-ı Umumiye tarafından kontrol edilmektedir. Osmanlı Devleti'nin ekonomisi bitik haldedir. Donanma ve ordunun ihtiyaçları genellikle halkın katıldığı bağışlar ile sağlanmaktadır. Savaş yaklaşırken Osmanlı, İngiltere'den borç almak istemiştir fakat alamamıştır. Ekonomik sıkıntılardan dolayı ordu modernize edilememiş, modern bir ordunun kurulamaması savaşlarda ardı ardına alınan yenilgilerin en büyük nedeni olmuştur. Özellikle de donanmanın çok kötü durumdadır. Bin bir güçle oluşturulmuş, alındığı döneme göre modern bir yapıya sahip donanma, giderlerin yüksek olmasından dolayı Haliç'e çekilmiş ve burada çürümeye terk edilmiştir. Gemilere gerekli bakımlar

yapılamamış, personel gerekli eğitimi alamamıştır. İlerleyen dönemlerde de modern gemiler satın almak için bağış kampanyaları yapılmıştır. Brezilya'nın İngiltere'den sipariş ettiği ama parasını ödeyemediği gemi için ihaleye girerek bir gemi satın alınmıştır. Daha sonra İngiltere'den iki adet son model iki gemi sipariş edilmiştir. Ancak halktan alınan vergiler ile bin bir zorlukla taksitleri ödenen bu gemilere İngiltere el koymuştur. Bu da Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmıştır (Cengiz, 2018). Aynı durum kara ordularında ve Çanakkale'deki tahkimatlarda da kendini göstermiştir. Buradaki tabyalar ve toplar oldukça eski olduğundan yenilenmesi gerekmektedir ancak yeterli kaynak yoktur. Yine de Almanların yardımıyla bir takım modernize çalışmaları başlatılmış ancak bunlar tamamlanmamıştır. Özellikle eski, kısa menzilli topların sökülüp yerine modern uzun menzilli topların yerleştirilmesiyle ilgili çalışma başlatılmış ancak zaman kısıtlı olduğundan bu plan tam olarak gerçekleştirilememiştir (Cengiz, 2018).

Uluslararası tansiyonun yükselmesi ve Avrupa kıtasını tamamıyla kaplayan büyük bir savaşın çıkması, Osmanlı Devleti'nin ne olursa olsun tedbir almasını, askeri alanda yeni yatırımlar yapmasını gerekli kılmıştır. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sıkıntılı durumu bilen Alman yetkilileri Osmanlı'ya savaşa girme karşılığında borç verebileceklerini bildirmiştir (Yılmaz, 1999). Osmanlı'nın savaşa aniden, meclis kararı olmaksızın girmesinin nedenlerinden biri de budur. Çanakkale'de savaşan taraflar arasında büyük bir dengesizlik vardır. Osmanlı tabyalarındaki yüz kadar topa karşılık, İtilaf devletlerinin kırk-elli savaş gemisi ve içinde dört-beşyüz topu vardı. Üstelik Osmanlı topları demode, İngiltere ve Fransa'ninkiler ise son modeldi. Dahası cephane Osmanlı'da teker teker, karşı tarafta ise biner binerdi. Osmanlı askerî her gülleyi canından bir parça koparcasına atmaya hazırlanırken, karşı taraf bütün bordalarını ölümü sağanaklaştıracak gibi hazırlanıyordu (Habib, 1935:225).

Osmanlı Devleti'nin sıkıntılı olan ekonomik durumu savaşta da kendini göstermiştir. Tabyalardaki top mermileri, gülleler oldukça kısıtlıdır. Deniz muharebesi sırasında İtilaf Devletleri tabyaları top yağmuruna tutarken, Türk topçusu mermilerini idareli kullanmak zorunda kalmıştır. Türklerdeki mayınların sayısı da azdır. Bu nedenle başka yerlerdeki mayınlar sökülerek buraya getirilmiş ve mümkün olduğunca mayın sayısı arttırılmaya çalışılmıştır. Yine gece karanlığında yapılan çarpışmalarda kullanılması zorunlu olan ışıldakların sayısı da çok azdır. Türk ordusunda sadece bir ışıldak müfrezesi bulunmaktadır ve sahip olduğu 10 ışıldaktan 5'i bozuktur. Kara çarpışmaları sırasında da Türk askerleri kısıtlı cephane ve iaşe ile çok zor koşullarda savaşmak zorunda kalmış, iradenin sınırlarını zorlayarak büyük bir kahramanlık göstermiştir (Genelkurmay, 2002). Ordunun bu durumundan dolayı tüm imkânlar zorlanarak birtakım takviyeler yapılmıştır. Bu itibarla ilk olarak 4 torpido iki koruma gemisi ve bir uçak birliğinden oluşan hafif filo müstahkem mevki komutanlığı emrine verilmiştir (İlgar, 1975). Başka cephelerdeki ve Haliç'te atıl bekleyen donanma gemilerinden bazı toplar sökülerek buraya gönderilmiştir. Girişi kapatacak bataryalarla merkez tabyaları arasındaki boşluğu kapatmak üzere 24 adet 15'lik obüs, 10 adet 21'lik havan ve 8 adet de 12'lik top gönderilmiştir (Akbay, 1991). Çanakkale'deki mayın hatları da takviye edilmiştir. Kasım 1914'te 191 müsademeli mayından ibaret olan 5 mayın hattı varken 13 Mart 1915 itibarıyla mayın adedi 344'e, mayın hattı sayısı da 11'e yükseltilmiştir (Ergezer, 1962). Osmanlı Devleti olumsuz ekonomik durumundan dolayı temel önlemleri almakta bile zorlanmıştır. Genellikle başka yerlerde atıl kalmış, eskimiş araç gereçler toplanarak Çanakkale'ye gönderilmiştir. Tüm bunlar Çanakkale Savaşı'nda taraflar arasında cephane, mühimmat ve teknoloji bakımından büyük farkların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu fark Türk ordusunda birlik sayısı ve komutanların uyguladıkları taktiklerle kapatılabiliştir. Büyük ve modern bir donanma tarafından sürekli yapılan bombardıman ve makineli tüfekler olmasaydı muhtemelen Türk ordusu çok daha az kayıplar verirdi.

Göç olayı Çanakkale Savaşında etkin olmuştur. I. Dünya Savaşı'nın bir cephesi olduğunu düşünülürse, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti sınırları içerisinde gayrimüslimleri kapsayan zorunlu göç kararları alınmıştır. Bu kararların alınmasının en büyük sebebi gayrimüslim bazı kişiler veya toplulukların Osmanlı'nın aleyhinde bir tutum içerisinde olmalarıdır. Düşmana istihbarat sağlayanlar başta olmak üzere, güvenliğin zafiyete

düşmesini fırsat bilen ve yerel halka zulüm yapan topluluklar ortaya çıkmıştır. Tarihi kaynaklar Çanakkale Savaşı sırasında kıyıda açılan bazı teknelerin İngiliz gemi veya denizaltılarına yaklaşarak temas kurduğunu daha sonra kıyıya geri döndüğünü aktarmaktadır. Aynı şekilde tarihi kayıtlarda savaş sırasında, bazı noktalarda Rum veya Ermeni olan kişilerin, gece sahilten itilaf donanmasına fenerle işaret verdiğiğine dair bilgiler yer almaktadır. Casusluk olaylarının engellenememesi nedeniyle gayrimüslimlerin sınır dışına çıkarılmasını öngören tehcir konunu çıkarılmıştır (Özdemir, 2007).

Tarım savaşı etkileyen önemli bir coğrafi faktördür. Aynı zamanda burada yer alan Tekirdağ, Şarköy, Keşan, Uzunköprü, Gelibolu, Biga gibi yerleşmeler Türk ordusu için çok önemli destek noktaları olmuştur. Gelibolu Yarımadasında ekonomik faaliyetler tamamen tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Yarımadaanın genelinde küçükbaş hayvancılık yaygındır. Özellikle Ezine, Keşan, Bayramiç, Biga hayvan yetiştirilen merkezlerin başında gelmektedir. Bu merkezlerden hem et ve süt ihtiyacı hem de yük ve yolcu taşımacılığında kullanılmak üzere hayvan yetiştirilmektedir. Menzil müfettişliklerinin koordinasyonu ile bu yerleşmelerden ordunun ihtiyaç duyduğu yiyecek, içecek, hayvan, giyim kuşam gibi her türlü destek sağlanmıştır. Güvenli bir şekilde Gelibolu'ya ulaştırılmasını sağlayan önemli noktalar olmuştur. Erzak, tahıl ve canlı hayvanlar da Karabiga, Bandırma ve Mudanya'ya getirilip, buradan denizyolu ile Çanakkale'ye sevk edilmiştir. Ayrıca, Balıkesir'e gelen çeşitli yol ve tren hattına ilaveten buradan Gönen-Bandırma-Biga-Çardak-Lapseki, Burgaz kıyısını izleyerek gelen bir yol olmasına rağmen, bu yolun bozuk olması ve onarımının harp sonuna kadar bitirilememesi, Uzunköprü'den Gelibolu'ya gelen yolun da bozuk ve kısmen kıyıyı takip etmesinden dolayı, İstanbul-Çanakkale denizyolu kullanılmıştır (Esenkaya, 2014). Çanakkale cephesine Osmanlı Devleti'nin dört bir yanından birlik kaydırılmış, birliklerin savaş alanına intikali, ulaşım sistemlerinin yetersiz olmasından dolayı çok çeşitli ve dolambaçlı yollardan gerçekleştirilmiştir.

Yerleşmelerin varlığı savaşlar üzerinde önemli etkileri vardır. Bir ordunun kendisine ait yerleşmelere yakın olması önemli avantajlar sağlarken, yakınlarda bir yerleşmenin bulunmaması (İtilaf ordularında olduğu gibi) ya da yerleşmenin çok uzaklarda olması önemli bir eksikliklerdir. Aynı zamanda bu şehirler İstanbul'dan veya Anadolu'dan gelen yedek birlikler ve her türlü malzemenin temini, lojistiği için önemli rol oynamaktadır.

Çanakkale Boğazı, çok eski çağlardan beri önemli bir geçiş noktası olduğundan antik dönemden beri tahkimat edilmiştir. Tarih boyunca stratejik önemi çok büyük herhangi bir noktayı az sayıdaki birlikle daha güçlü bir şekilde savunabilmek için kaleler inşa edilmiştir. Kalelerin inşa edildiği yerler genellikle dağlar arasındaki boğazlar, denize doğru uzanan bir burun, köprübaşları veya kıyıda uzakdaki adalar olmuştur. Çanakkale Boğazı'ndaki tüm kalelerin topografik şartlar göz önünde bulundurularak inşa edilmiştir. Boğazın coğrafi yapısı gereği Seddülbahir ve Kumkale açıklarında deniz harekâtı sırasında manevra yapabilecek yerler bulunmaktaydı, bu nedenle Kilitbahir ve Seddülbahir tabyaları buralara inşa edilmiştir (Şekil 2). Bundan sonra inşa edilen tüm tahkimatların yerleri ve pozisyonları, coğrafi koşullar göz önünde bulundurularak, savunan tarafa avantaj sağlayacak şekilde çok iyi bir değerlendirme ile tespit edilmiştir (Hatip, 2013)

19.yy'da inşa edilen tabyalar modern yöntemlerle ve gelişmiş mimari anlayışı kullanılarak coğrafi faktörlerden en iyi şekilde avantaj sağlayacak şekilde kurulmuştur. Bunlardan en önemlisi tabyaların mümkün olduğunca deniz seviyesine yakın tutulmasıdır. Çünkü yüksek yapılar kolay hedefdir ve çok alçakta yer alan tabyalara top ateşi ile zarar vermek çok zordur. Çünkü deniz seviyesindeki bir gemiden atışlanan top yukarı doğru bir yol izleyeceğinden ya tabyanın üzerinden geçip gitmiş ya tabyanın önünde denize düşmüş ya da tabyanın çevresindeki toprağa saplanmıştır. Bu tabyaların yönü boğazın methaline doğrudur ancak toplar dairesel bir ray üzerinde hızla hareket edip yön değiştirilebilmekteydi (Eyice, 2001). Boğaz girişinde dört giriş tabyası vardır. Bunlar Avrupa yakasında Seddülbahir ve Ertuğrul tabyaları; Anadolu yakasında ise Orhaniye ve Kumkale tabyalarıdır. Kumkale normalde bir kale iken daha sonra tabyaya dönüştürülmüş, Seddülbahir'in üzerine ise arazi özelliklerinden dolayı tabyalar inşa edilmiştir. Boğaza yaklaşan gemiler önce Orhaniye tabyası daha sonra da Kumkale tabyaları tarafından ateşe alınmıştır (Hatip, 2013).

Tabyaların yer seçimi kadar yerden yükseklikleri de çok iyi hesaplanmıştır. II. Abdülhamid Döneminde inşa edilen tabyaların yeri atış sektörleri güneyden kuzeye olacak şekilde seçilmiştir. Deniz seviyesine yakın olması, hareket halinde veya dalgalardan dolayı sürekli yalpa yapan gemilerin topları tarafından hedef alınmasını zorlaştırmıştır. Yeryüzü şekilleri ve yükselti tahkimatlar ile birleşince mükemmel bir savunma sistemi oluşturmuştur (Hatip, 2013).

Tabyaların inşasında boğazın coğrafi yapısı, yükselti, dağlık kütleler ve tepeler, görüş açısı ve akıntılar gibi pek çok faktör göz önünde bulundurulmuştur. Bu faktörlere ek olarak, tabyaların modern mimari tarzı ile oldukça sağlam şekilde inşa edilmesi savunma gücünü oldukça arttırmıştır.

Ulaşım faaliyetleri beşeri coğrafi unsurlardan en önemli gerekliliklerden biridir. Birinci Dünya Savaşı'nda ordunun ihtiyaç duyduğu her türlü malzemeyi hızlıca ulaştırmak için Menzil Genel Müfettişliği kurulmuştur. Menzil Müfettişliğinin en önemli görevi intikal yollarının durumunu ve güvenliğini kontrol etmek, güzergâh üzerinde düzeltilmesi gereken herhangi bir durum varsa düzeltmek ve cephede çarpışan ordulara gerekli olan iâşe, cephane, top, tüfek ve teçhizatı ulaştırmaktır. Edirne ve Kırklareli'nde 5. Menzil Komutanlığı; Çanakkale ve Mudanya'da 4. Menzil Nokta Komutanlığı; Uşak, Tekirdağ ve Lüleburgaz'da 3. Menzil Komutanlığı istasyonları kurulmuştur (Borlat, 2018). Saros bölgesiyle Gelibolu Yarımadası'ndaki birlikler, ana ikmal yolu olarak İstanbul'dan Uzunköprü'ye demiryolunu, Uzunköprü-Keşan-Bolayır-Gelibolu-Galata-Bigalı Seddülbahir üzerinden de karayolunu kullanmıştır. İstanbul'dan veya Marmara Denizi kıyılarındaki iskelelerden yapılan sevkiyatlarda da Şarköy, Gelibolu, Galata, Ilgardere, Akbaş, Kilya, Maydos (Eceabat), Kilitbahir gibi liman ve iskeleler kullanılmıştır (Borlat, 2018).

İletişim sistemleri bilginin veya haberin bir yerden başka bir yere taşınması olarak tanımlandığından ulaşımın bir parçasıdır. Çanakkale Savaşı'nı en çok etkileyen faktörlerden biridir. Çanakkale Savaş'ında kullanılan iletişim yöntemleri çoğunlukla cephe içerisinde telefon hatları, merkez komutanlıklar ile İstanbul ve ülkenin diğer bölgeleri ile telgraf hatları ve posta teşkilatı ile orduda haberleşmeden görevli birlikler şeklindedir. İletişimin savaşlar açısından ne kadar önemli olduğu bilindiğinden Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları'ndan sonra tüm imkanları seferber ederek ülkenin iletişim altyapısını güçlendirmeye çalışmıştır. Ülke genelinde Çanakkale Savaşı'na kadar iletişim hatları gelişme gösterse de henüz yeterli düzeyde değildir. Savaş boyunca kullanılan hatlardan en önemlileri:

- İstanbul'dan gelen hat; Tekirdağ-Çerkezköy üzerinden sırayla Saray, Vize, Kırklareli, Edirne, Uzunköprü ve Keşan'a gelerek buradan Gelibolu Yarımadası'na giriş yapmaktadır. Gelibolu'dan çıkan beş hattın biri Kavak, Evreşe, Yeniköy ve Şarköy'e uzanmaktadır.

- İkinci hat; Bolayır, Yeniköy, Sütlüce, Tayfur köylerindeki çiftliklere dağılmaktadır. Bunlar dışında Tayfur'daki bir telefon hattı da Kumköy Çiftlik merkezine bağlanmaktadır.

Bu hatlar sırasıyla Ilgardere'deki çiftliğe, Bigalı'daki çiftliğe, Maydos Takım Merkezi ile Kilitbahir ve Seddülbahir'deki çiftliğe kadar uzanmaktadır (Canpolat, 2019).

Çanakkale Boğazı'nın donanma ile zorlanması ve başarısız olunmasından sonra, İtilaf güçlerinin Gelibolu'da bir kara harekâtı düzenleyeceği tahmin edildiğinden eksikliklerin hemen giderilmesi için harekete geçilmiştir. Hükümet ve Genelkurmay acil önlemleri almaya ve eksikleri tamamlamaya çalışırken, Posta ve Telgraf Nezareti de sahra telgraf merkezleri kurmaya başlamıştır (PTT (Posta, Telefon, Telgraf) Genel Müdürlüğü, 2007). İletişim sistemlerinin kuruluşu ve sorunsuz işlemesi için oldukça çaba sarf edilse de bazı durumlarda yetersiz kalmıştır. Örneğin Fransız birliklerinin Kumkale'den çekildikleri, karargâha çok geç iletilmiştir. Fransızlar gece sessizce filikalara binerek çekilmişler, üst subaylar bu durumu ancak öğleden sonra öğrenebilmiştir. Fransızların Kumkale'yi boşalttığı bilgisi Binbaşı Schierhaltz'e ancak 15.30 civarında iletilmiştir. Bu bilgi astlara da rapor şeklinde ancak 16.20'de bildirilmiştir. Hatta burada gerideki 15. Kolordu komutanlığı, Kumkale'deki uzun süren hareketsizlikten, filonun geri çekilmiş olmasından ve bazı erlerin Orhaniye dolaylarında serbestçe dolaşabilmesinden dolayı şüphelenmiş ve tek telefon bağlantısı olan 3. Tümen

komutanını arayarak durumun kontrol edilmesini istemiştir. Durum kontrol edildikten sonra verilen rapor 16:30'da 15. Kolordu komutanlığına iletilmiştir (Erickson, 2015).

4. SONUÇ ve TARTIŞMA

Coğrafi faktörler ile savaşlar arasında sıkı bir ilişki vardır. Jeopolitik açıdan önem arz eden yerler savaşların odak noktası olmuştur. I. Dünya Savaşı sırasında Çanakkale Boğazı'nın jeopolitik önemi çok büyüktür. Çanakkale Savaşları sırasında da Çanakkale'nin coğrafyası iyi analiz edilmiştir ve buna göre stratejiler izlenmiştir. Tepelik ve engebeli alanlar, geçitler, nehirler, bataklıklar, deniz ve okyanuslar bir ülkenin doğal savunma hatlarını oluşturmaktadır. Bu coğrafi unsurlardan faydalanarak geliştirilmiş savaş stratejileri savaşın sonucunu etkilemektedir. Çanakkale Savaşı sırasında Mustafa Kemal'in emir almadığı halde Kocaçimentepe-Conkbayırı hattını tutması bunun bir örneğidir. Türk Birlikleri topografyadan faydalanarak yüksekte bulunan bu hatta yerleşmiştir. İtilaf Devletleri karşısında atış üstünlüğü sağlamışlardır. İtilaf Devletlerine göre birçok konuda dezavantajlı olan taraftayken hâkim tepelere ve sırtlara yerleşerek savunma yapılması Çanakkale Savaşını kazandırmıştır. Çanakkale Savaş'ında İtilaf güçleri bazı yerlerde, akıntılar nedeniyle yanlış noktalara çıkarma yapmışlardır. İklim özellikleri de savaşlar üzerinde önemli etkiye sahiptir. Hava koşullarına bağlı olarak geçmişte savaşların ilkbahar ve yaz aylarında yapılması planlanmıştır. Günümüzde askerlerin kullandığı teçhizatlar da savaşacakları bölgenin iklim özelliklerine göre belirlenmektedir. Hava koşullarının uygun olmadığı zamanlarda harekâtlar durdurulmaktadır. Yağmurlu ve fırtınalı havalar askerlerin savaşmasını zorlaştırmakta, sisli havalar ise görüşü azaltmıştır. Türkler ise bu tür hava koşullarından yararlanmışlardır. Çanakkale Savaşı'nda İtilaf Devletleri 19 Şubat 1914'te başlattığı bombardımanı hava koşullarının uygun olmamasından dolayı durdurmuş ve 25 Şubat'a kadar tekrar saldırı gerçekleştirememişlerdir. Bu durum Türk ordusuna zaman kazandırmıştır. Havanın genelde fırtınalı olması İtilaf Devletleri'nin Ark Royal uçak gemisinden yeterince faydalanmasını engellemiştir. Sisten yararlanarak Nusret Mayın Gemisi ile Karanlık Liman'a mayınlar döşenerek İtilaf Devletleri'nin ağır kayıplar verdirmiştir. Bitki örtüsünün türü, gür veya seyrek oluşu da savaşlarda uygulanan taktikleri etkileyebilir. Gür bitki örtüsü iyi kullanıldığı takdirde mükemmel bir gizlilik sağlar. Bu yüzden düşmanına göre pek çok açıdan dezavantajlı durumda olan ordular veya küçük direniş grupları mücadelelerini ormanlık alanlarda sürdürmeyi tercih etmektedir. Çok gür bir bitki örtüsü olmasa da taraflar buradaki kısa boylu çalılardan yararlanmayı bilmiştir. Çıkartma harekâtları sırasında Türk birlikleri çalılıklara mevzilenerken avantaj elde etmişlerdir.

Geçmişte nüfus sayısal olarak savaşlar açısından çok önemli bir unsurken bu savaşta nüfusun niteliği önem kazanmıştır. Ancak savaş sonucunda önemli miktarda nüfus kaybedilmiştir. Özellikle nitelikli nüfus kitlesinin kaybedilmesi ülkeleri büyük ülkenin gelişiminde olumsuz bir rol oynar. Çanakkale Savaş'ında toplam 211.000 Osmanlı yurttaşı hayatını kaybetmiştir. Tahminlere göre bu rakamın yaklaşık 100.000'i öğretmen, doktor gibi eğitilmiş, aydın insanlardan oluşmaktadır. Bu durum olumsuz etkileri savaştan sonra hissedilmiştir. Ulaşım sistemleri ve haberleşme de savaşlar açısından önemi bir kez daha ön plana çıkmıştır. Bir ordunun başarısı lojistik desteğin kesintisiz sürmesine bağlıdır. Çanakkale Savaş'ında ordunun ihtiyaç duyduğu lojistik desteği kesintisiz sağlamak için Uşak, Tekirdağ, Lüleburgaz'da 3. Menzil Komutanlığı; Çanakkale ve Mudanya'da 4. Menzil, Edirne ve Kırklareli'nde 5. Menzil Komutanlığı, Nokta Komutanlığı kurulmuştur. Demiryolu Uzunköprü'ye kadar uzanmakta, bu noktadan sonra askerler yaya, malzemeler de at arabalarıyla taşınmaktaydı. Denizyolu ulaşımı çok fazla kullanılmamıştır. Savaşlar ile beşerî yapılar olan kaleler, surlar, tabyalar ve şehirler arasında sıkı bir ilişki vardır. Çanakkale Savaş'ında tüm kale ve tabyaların yerleri coğrafi koşullardan avantaj sağlayacak şekilde belirlenmiştir. Şehirler veya diğer yerleşmeler savaşlarda çok iyi bir savunma noktası, iyi bir harekât merkezi ya da bir ikmal merkezi haline gelmektedir. Çanakkale Savaş'ında Gelibolu Yarımadası'nda çok fazla yerleşme yoktur. Yerleşmeler genellikle köy ve kasabalardan oluşmaktadır. Bu yerleşmelerdeki nüfus miktarları da yüksek değildir. Kilitbahir, Çanakkale, Kumkale ve Kirte yerleşmeleri çok önemli harekât ve haberleşme merkezleri haline gelmiş, İtilaf güçlerinin hedeflerinden bazıları da bu yerleşmeler olmuştur. Sonuç olarak gerek

geçmiş dönemlerde gerekse günümüzdeki savaşlarda coğrafi faktörlerin etkisi oldukça fazladır. Bu faktörleri iyi bir şekilde analiz etmek savaşların zafer ile sonuçlandırılmasında oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

- Akbay, C. (1991). *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, Genel Kurmay Yayınevi, Ankara.
- Akengin, H. (2015). *Siyasi Coğrafya, Mekân ve İnsan Yönetimi*, Pegem Akademi, İstanbul.
- Altay, F. (2002). *Fahrettin Altay Paşa'nın Çanakkale Hatıraları*, C.II, Haz. Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul.
- Apuhan, R. Ş. (2007). *Çanakkale Geçilmez*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Arslan, M. (2015). Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Cephesine Asker Alım İşlemleri ve Askerlerin Cepheye İntikalleri, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Cilt: 13 Sayı: 18, Çanakkale.
- Atabey, F. (2010). Çanakkale Savaşları'nın Deniz Cephesi, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Atabey, F. (2015). İtilaf Kuvvetleri'nin Gelibolu Yarımadası'na Çıkarma Harekâtı (25 Nisan 1915), *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl: 13, Bahar 2015, Sayı: 18, ss. 249-270, 100. Yıl.
- Atalay İ. (2022). Doğal Ortamın Arkeoloji ve Eski Çağ Toplumlarının Yerleşme ve Kültürleri Üzerindeki Etkisine Bir Bakış, *Avrasya Beşeri Bilim Araştırmaları Dergisi*, Volume: 2 Issue: 1, 1 – 32.
- Ayhan, A. (2003). Çanakkale Savaşları'nda Yaralanmalar ve Hastalıklar, *Tıp Tarihi Araştırmaları*, Sayı XI, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji Ana Bilim ve Tıp Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.
- Babüroğlu, N. (2016). “Çanakkale Muharebelerinde Osmanlı ve Alman Komutanlarının Askerî Planları ve Alınan Sonuçlar” adlı Doktora Tezinden alıntılanarak, ATASE: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, Kls: 3474, Dos: H-4, Fih: 1-15.
- Babüroğlu, N. (2019). İtilaf Kuvvetleri'nin Çanakkale Cephesini Tahliyeleri, *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 2, 2019 Bahar, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Barlett, E. A. (2005). *Çanakkale Harekât-ı Bahriyyesi'ne Dair İfşaat*, (çev. Rahmi), Matbaa-ı Âmire, İstanbul, 1331; Çanakkale Gerçeği, (çev. Rahmi), Yeditepe Yayınevi, İstanbul
- Bayıl Y (2013). 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun İkmal ve İaşesi, *History Studies*, Volume 5 Issue 1, p. 17-38.
- Bean, C.E.W. Quoted in B Nairn and G Serle (Eds) (1979). *Australian Dictionary of Biography, Volume 7*, Melbourne University Press, p 227.
- Bean, C.E.W. (1983). *Gallipoli Correspondent The Frontline Diary of C. E. W. Bean*, George Allen & Unwin Australia Pty Ltd. Sidney.
- Borlat, B. (2018). Çanakkale Cephesi'nde İkmal Faaliyetleri (1914-1916). Ankara Üniversitesi, Ankara.

- Bulut, A., Yazan, N., & Kâhya, R. (1986). *Türk'ün Şeref Destanı Çanakkale Savaşları*, Tercüman Yayınları, İstanbul.
- Cankut, A. (2023). Anzak Askerlerinin Günlük Ve Mektuplarında Gelibolu muharebeleri ve Türk Algısı, *Uluslararası Akademi Dergisi*, 2(1), 1-11.
- Canpolat, E. (2019). Çanakkale Muharebelerinde Haberleşme Faaliyetleri, Y Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Cengiz, G. (2018). *Birinci Dünya Savaş'ında Çanakkale Savaşları'nın Yeri ve Önemi*, Y. Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2007). *Research Methods in Education* (6th ed.). London and New York, NY Routledge Falmer.
- Clausewitz, C. Von (1997). *War, Politics, and Power*, Editor and Trans. by Edward M. Collins, Introductory Essay by Edward M. Collins. Washington D.C.: Regnery Publishing, Inc.
- Çanakkale Cephesi Harekâtı, (1993). *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.V,1.Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Çeliker, F. (1988). 18 Mart Zaferi, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 4(11), 438.
- Drever, E. (1997). *Using Semi-Structured Interviews in Small-Scale Research*, Edinburgh, The Scottish Council for Research in Education.
- Doğanay, H. (2001). *Türkiye Turizm Coğrafyası*, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Doğruöz, V., Yüçetürk, E., Gündoğdu, R. (2007). Telsiz Telgraf İhtiyat Zâbiti Tevfik Rıza Bey'in Çanakkale Günlükleri. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Duman, S. (2019). Anadolu Topraklarında Siper Hatları. <https://www.akademiktarihtr.com/anadoluda-siperhatlari/> (Erişim Tarihi:25.09.2023).
- Erdemir, L. (2008). Sebep ve Sonuçlarıyla Çanakkale Savaşları (Sosyal tarih Açısından), (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.
- Eren, R. (1995). *Çanakkale Savaşlarının Mana ve Ehemmiyetinin Muhtasar Bir Değerlendirilmesi*, Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale Seramik Fabrikaları A.Ş., Çanakkale.
- Ergezer, K. (1962, Mart). 18 Mart 1915 Çanakkale Deniz Savaşı'nın 47. Yıldönümü, *Eski Muharıpler Dergisi*, 63.
- Erickson, E. J. (2015). *Gelibolu Osmanlı Harekâtı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Esenkaya, A., (2014). Çanakkale Cephesi'nde İdari Faaliyetler ve Lojistik Hizmetleri. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 17: 45-83.
- Esenkaya, A., (2015). Çanakkale Cephesi Açılışı ve 18 Mart 1915 Zaferi, *Yeni Türkiye*, 65, 162-189.
- Eyice, S. (2001). Kale (Cilt XIV). İslam Ansiklopedisi, İstanbul.

- Eyicil, A. (2009). Çanakkale Savaşları. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 217-370.
- Genelkurmay, (2002). *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi* (Cilt V). Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara.
- Görgülü, İ. (1992). *Askeri Coğrafya*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul.
- Hamilton, I. (1999). *Gelibolu Hatıraları 1915*, Örgün Yayınları - Kültür Dizisi, Örgün Yayınevi, İstanbul.
- Habib, İ. (1935). *Tuna'dan Battıya*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Hatip, S. (2013). Çanakkale Boğazı (Bahr-i Sefid Boğazı) Savunma Sistemi 1770-1918, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Hearnshaw, (1923). *The Social and Political Ideas of Some Great Medieval Thinkers*. Edited by F. J. C. Hearnshaw. (New York: Henry Holt and Co.1923. Published online by Cambridge University Press, Pp. 224.
- Herbert, A. (2005). *Devler Ülkesinde Devler Savaşı Çanakkale*. Morgenthau Henry Ataç Yayınları, Çev: Seyfi Say, İstanbul.
- İlgar, İ. (1975). *Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları*. Baha Matbaası, İstanbul.
- İnce, N. (1994). Anzak Gözüyle Türk Askeri ve Atatürk, *Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: X, Kasım 1994.
- Kapan K., Kuşcu Ö. E. (2021). Kavramsal ve Tarihsel Açidan Askeri Coğrafya: Coğrafya Mı Jeopolitik Mi?, *Türk Coğrafya Dergisi*, 78:145-154.
- Karataş, M. (2017). 27.Alay Harp Ceridesi. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- Katsirdakis, G. (2002). "Defense Reform and NATO", in *Istvan Gyarmati and Theodor Winkler: "Post-Cold War Defense Reform"*, Brassey's Inc., Washington D.C., p.190.
- Kılınç, E. (2011). *Çanakkale Savaşları Günlüğü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Kızıldağ, S. (2003) *Çanakkale "Cesaretin Bedeli*, Arma Yayınları, İstanbul.
- Köktürk, A. (2019). *Türkiye'de Ordu ve Sermaye İlişkisi*, Nobel Bilimsel Eserler, 2:2, Ankara.
- Moltke, H. K. (1999). *Moltke'nin Türkiye Mektupları*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Oglander, A. (2005). *Büyük Harbin Tarihi: Çanakkale* (Cilt I). Arma Yayınevi, İstanbul.
- Özdemir, M. (2007). I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Ülkesinde Yaşanan Göç Hareketleri, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Özgen, N. (2010). Bilim Olarak Coğrafya ve Evrimsel Paradigmaları, *Ege Coğrafya Dergisi*, 19 (2), 1-25.
- Özgüç, N., Tümertekin, E., 2000. *Coğrafya: Geçmiş, Kavramlar, Coğrafyacılar*. Çantay Kitabevi, İstanbul.

Kadri, P. (1940). “Çanakkale Savaşları Tarihi”, II., III. Kısım, *Askeri Mecmua*, 56:19-20.

PTT Genel Müdürlüğü. (2007). *İstiklal Harbimizde PTT*. PTT Yayınları, Ankara.

Raczynski, E. (1980). *1814'te İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*. Tercüman, İstanbul.

Rhodes, J R. (1990). *Gelibolu Harekatı*, Belge Yayınları, Çev: Haluk V. Saltıklıgil, İstanbul.

Sevgi, C. (1988). Jeopolitik ve Jeostratejinin Tarihsel Gelişimi Açısından Türkiye'nin Stratejik Konumu, *Ege Coğrafya Dergisi*, 1(4):214-249.

Sözüdemir, E. (2006). *Anzakların Gözüyle Çanakkale Savaşları*, Y.Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi.

Sproull, N. L. (1988). *Handbook of Research Methods: A Guide For Practioners and Students in The Social Sciences*, The Scarecrow Press. London.

TSK. (1980). *I. Dünya Harbinde Çanakkale Cephesi* (Cilt II). Genelkurmay Basımevi, Ankara.

Tzu, S. (2003). *The Art of War*, Long Rivers Press, San Francisco, (Türkçe çeviri., Savaş Sanatı, Çeviren. Adil Demir, 2009, İstanbul.

Ünaydın, R. E. (1954). *Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat*, Varlık Yayınları, İstanbul.

Yılmaz, C. (1999). *Çanakkale Savaşları ve Türk Ordusu*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Yılmazer, İ. B. (2019). *Çanakkale Cephesi'nde Osmanlı ve İtilaf Devletleri Hava Güçlerinin Görsel Verilerle Desteklenmiş Nispi Güç Analizi*, Y. Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Yurdoğlu, İ. (1947). *18 Mart Çanakkale Zaferi*, Demokrasi Gazetesi, Çanakkale.

Yararlanılan İnternet Kaynakları

<https://catab.ktb.gov.tr/TR-121061/canakkale-savaslari.html> (E.T. 05.05.2021).

<https://canakkale.tubitak.gov.tr/> (E.T. 05.05.2021).

<https://canakkalemuharebeleri1915.com/> (E.T. 05.05.2021).

<https://msb.gov.tr/ArsivAskeriTarih/icerik/birinci-dunya-harbi-serisi> (E.T. 05.05.2021).

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada taraf olabilecek herhangi bir kişi, kurum veya kuruluş arasında bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışma için herhangi bir kurum ya da kuruluştan finansal destek alınmamıştır.

Etik Kurul İzin: Bu çalışma etik kurul izninden muaftır.

Katkı Oranı: Bu makale tek yazar tarafından hazırlanmıştır.